

DOI: 10.7251/GFP1707110K

UDC: 334.726:341.1/8

Originalni naučni rad*Datum prijema rada:*
22. januar 2017.*Datum prihvatanja rada:*
20. jun 2017.

Multinacionalne (transnacionalne) kompanije kao subjekti međunarodnog javnog prava

Rezime: Rad se bavi međunarodnopravnim položajem multinacionalnih (transnacionalnih) kompanija. U prvom delu dat je osvrt na te kompanije i specifičnosti njihove uloge u savremenom svetu.

U drugom delu rada autor se bavi elementima međunarodnopravnog subjektiviteta multinacionalnih (transnacionalnih) kompanija. Takvim kao što su međunarodnopravna uređenost položaja tih subjekata, njihova konkretna međunarodna prava, njihove međunarodnopravne obaveze, međunarodna odgovornost, procesni subjektivitet kod određenih međunarodnih sudskih tela i poseban odnos (partnerstvo) sa međunarodnim organizacijama. Tome treba dodati da ne samo da međunarodno pravo uvažava njihovo postojanje, već i same multinacionalne kompanije makar jednim delom utiču na razvoj tog prava.

U okviru zaključnih razmatranja autor konstatuje da multinacionalne (transnacionalne) kompanije nemaju sve elemente punog međunarodnopravnog subjektiviteta, onog koji je svojstven državama. Ipak, čak i ako nije potpun njihov subjektivitet je nesumnjiv. Mada među njima, zavisno od slučaja, postoje velike razlike, nema spora da, iz ugla međunarodnog prava, makar neke multinacionalne kompanije imaju pravnu sposobnost (sposobnost da budu nosilac većeg ili manjeg kruga međunarodnim pravom utvrđenih prava i obaveza), poslovnu sposobnost (sposobnost zaključenja međunarodnih ugovora, stvaranja međunarodnopravnih običaja itd.), deliktну sposobnost (sposobnost da se snosi predviđena pravna odgovornost zbog kršenja normi međunarodnog prava), procesnu sposobnost (aktivnu i pasivnu legitimaciju kod nekih međunarodnih sudova) itd. Sva je prilika da će se međunarodnopravni subjektivitet multinacionalnih kompanija tokom vremena sve više razvijati, uporedo sa očekivanim daljim jačanjem ekonomske, ali i političke i svake druge moći i uloge samih kompanija. To će zahtevati da on u jednom trenutku bude uređen globalnim (univerzalnim) ugovorom kojim bi što preciznije bili definisani prava, ali, posebno, i obaveze i odgovornost ovih subjekata.

Cljučne reči: Multinacionalne kompanije, Transnacionalne kompanije, Međunarodno pravo, Subjekti, Globalizacija.

*Prof. dr***Boris Krivokapić**

Inostrani član Ruske akademije prirodnih nauka (Moskva); Redovni profesor, Poslovni i pravni fakultet, Univerzitet „Union – Nikola Tesla“ (Beograd) i Pravni fakultet Samarskog nacionalnog istraživačkog univerziteta “S.P. Koroljov” (Samara, Rusija), krivokapicboris@yahoo.com

U prošlosti jedini priznati subjekti međunarodnog javnog prava bile su države. One su stvarale to pravo, starale se o njegovom poštovanju, uživale na osnovu njega određena prava i obaveze itd.

Današnji svet koji je sve više povezan raznim vidljivim i manje vidljivim nitima, mnogo je složeniji. Mada su u naše vreme države i dalje osnovni subjekti međunarodnog prava, one više nisu i jedini subjekti tog prava. Uz međunarodne organizacije, koje su se javile u XIX i naglo omasovile i razvile u XX veku, prisutni su i neki drugi akteri koji imaju više ili manje izraženi međunarodnopravni subjektivitet ili makar neke njegove elemente. U tom smislu moglo bi se, kao o subjektima međunarodnog prava, govoriti o državama, kvazi-državama, međunarodnim organizacijama, kvazimeđunarodnim organizacijama i ostalim subjektima (subjekti *sui generis*, pojedinci i grupe).¹

Ovaj rad je pokušaj da se, sa osloncem na postojeće stanje, osvetli pozicija samo jednog od uslovno rečeno „novih“ subjekata savremenog međunarodnog prava. Reč je o multinacionalnim odnosno transnacionalnim kompanijama.

MULTINACIONALNE (TRANSNACIONALNE) KOMPANIJE

Multinacionalne kompanije je opšti naziv na razna privredna preduzeća koja u svojoj strukturi i radu imaju izražene elemente inostranosti odnosno transnacionalnosti. Premda, strogo uzev, svaki od tih termina ima donekle specifično uže značenje, često se kao sinonimi koriste nazivi „transnacionalne kompanije“, „globalne korporacije“, „svetska preduzeća“ i tome slično.²

Mada su, razume se, moguće različite definicije, neće se pogrešiti ako se, opšte uzev, multinacionalne kompanije odrede kao ona velika privredna preduzeća koja imaju sedišta u jednoj državi, ali koja, u cilju postizanja što većeg profita, imaju ogranke (filijale) i posluju u raznim, često i u mnogim državama, širom planete. U širem smislu pod ovim kompanijama podrazumevaju se i takve finansijske institucije (transnacionalne banke).

Drugim rečima, u pitanju su multinacionalna odnosno transnacionalna (prekogranična) preduzeća i slične korporacije koji po svojoj prirodi predstavljaju udruženja koja su osnovana i funkcionišu radi sticanja što veće imovinske koristi.³ Ovaj lukrativni cilj je

¹ Krivokapić B., *Međunarodno javno pravo*, Beograd 2014, 223-447.

² Kada je reč o preciznijem utvrđivanju značenja svakog od ovih termina, najvažnije je razlikovanje između transnacionalnih kompanija u užem smislu (preduzeća koja posluju širom sveta, ali čiji kapital potiče iz jedne zemlje) i multinacionalnih kompanija (preduzeća koja ne samo što posluju širom sveta, već je i njihov kapital višenacionalan tj. potiče iz raznih država). Sa druge strane „globalna“ ili „svetska“ preduzeća su ona čije poslovanje obuhvata čitav svet ili makar različite njegove delove, za razliku od onih kompanija koje su usmerene i deluju regionalno. Mada važne u nekim drugim okvirima, sa stanovišta teme kojom se ovde bavimo ove nijanse nisu od naročitog značaja.

³ Premda je ogromna većina multinacionalnih kompanija u vlasništvu privatnog kapitala, nije mali broj njih (i to velikih, sa velikim obrtom i brojem radnika) čiji su većinski vlasnici pojedine države. Tako npr. *Volkswagen Group* i *Deutsche Telekom AG* (Nemačka), *Eni SpA* i *Enel SpA* (Italija), *EDF SA*, *GDF Suez* i *Airbus Group NV* (Francuska), *CITIC Group* (Kina), *Statoil*

razlog njihovog osnivanja i postojanja i istovremeno ono po čemu se ti subjekti razlikuju od nevladinih organizacija.

Neki začetke multinacionalnih kompanija vide još u antičkom svetu, posebno u okviru kolonijalnih ekspanzija Feničana i Rimljana. Drugi ih nalaze u templarima koji su razvili poseban način transnacionalnih transakcija i time stekli ogromno bogatstvo. Treći smatraju da su prvi istorijski oblici bile istočnoindijske kompanije, kako su se nazivala udruženja osnovana u XVI i XVII v. u nizu evropskih zemalja (Engleska, Holandija, Francuska, Španija, Austrija, Švedska) radi kolonijalnog osvajanja i iskorišćavanja istočne i jugoistočne Azije. Ipak, strogo uzev, multinacionalne kompanije kao moćna transnacionalna preduzeća okrenuta svetskom tržištu, javljaju se tek krajem XIX i početkom XX veka.

Za naše vreme karakteristični su stalni porast broja,⁴ veličine, uloge i značaja multinacionalnih kompanija. One se više ne bave samo industrijskom proizvodnjom i trgovinom, već i poljoprivredom, građevinom, energetikom, bankarstvom, raznim vidovima saobraćaja, informatikom, medijima, izdavaštvom, šoubiznisom, sportom i uopšte svim onim delatnostima koje donose profit. Neće se pogrešiti ako se primeti da su multinacionalne kompanije istovremeno i proizvod procesa globalizacije i jedan od njegovih najvećih pokretača.

Ovo što je ovde posebno važno, to je činjenica da su već sada neke transnacionalne korporacije ekonomski jače od mnogih država. Vođene težnjom za sticanjem što većeg profita, one ulaze u razne vrste aranžmana i „brakova“, spajajući se u još već finansijska i proizvodna carstva. Prirodna posledica toga je da postaju još jače u ekonomskom smislu, ali i da, samim tim, stiču sve veću političku moć. Tako osnažene na razne načine nastoje da obezbede onaj tok zbivanja (i u pojedinim zemljama i na širem međunarodnom planu) koji odgovara njihovim interesima.

ASA (Norveška), *General Motors* (SAD) itd. Međutim, ove kompanije imaju suštinski isti pravni položaj, kao one koje su u celosti privatne. Ovo ne samo zato što su države retko jedini vlasnici (kapital je obično mešoviti) već pre svega zbog toga što se tu država pojavljuje kao vlasnik odnosno preduzetnik, u svom privatnopravnom kapacitetu (akti *jure gestionis*) a ne kao suverena jedinka tj. u javnopravnom kapacitetu (akti *jure imperii*).

⁴ Procene se razlikuju, ali uglavnom se veruje da je 1970. u svetu bilo 7.000 multinacionalnih kompanija, da se 1995. njihov broj popeo na 40.000, sa oko 200.000 filijala u inostranstvu, a u prvim godinama XXI v. na 53.000, sa 450.000 filijala. Smatra se da je 2010. bilo čak 100.000 ovih kompanija, sa preko 890.000 filijala. Ogromna većina ovih preduzeća (86,5%) ima sedište u razvijenim zemljama, u prvom redu u SAD, EU i Japanu. Samo 500 najvećih korporacija je u 2015. imalo ukupan prihod od 27,6 biliona (engl. *trillion*) US dolara i profit od 1,5 biliona (engl. *trillion*) dolara, zapošljavajući 67 miliona ljudi širom sveta. Kegli Č.V. Jr., Vitkof J.R.: *Svetska politika – trend i transformacija*, Beograd 2004, 267-268; Jaworek M., Kuzel M., „Transnational Corporations in the World Economy: Formation, Development and Present Position“, *Copernican Journal of Finance & Accounting* 1/2015, 58; *Global 500*, Fortune, <http://beta.fortune.com/global500>; Annex table 24: *The World's top 100 non-financial MNEs, ranked by foreign assets, 2015*, UNCTAD, <http://unctad.org/en/pages/DIAE/World%20Investment%20Report/Annex-Tables.aspx>. Ovi i svi ostali u ovom radu korišćeni izvori sa Interneta poslednji put su konsultovani 21.1.2017.

Multinacionalne kompanije ulaze u razne odnose sa državama, koje su neretko pri-
nuđene da sa njima sarađuju, pa i da im čine određene ustupke, što u ekstremnim sluča-
jevima može da vodi pretvaranja date države u tzv. banana republiku. Uz to, pošto ove
kompanije obavljaju svoju delatnost širom sveta, one su sve više sklone da (raznim le-
galnim i manje legalnim sredstvima) ne samo utiču na vlade pojedinih zemalja, već i da
orkestriraju postupke vlada čitavog niza država. Takođe, one nastoje da, u meri u kojoj
za to imaju interes, usmeravaju i rad određenih međunarodnih organizacija, pa i onih iz
sistema Ujedinjenih nacija.⁵

Na taj način, u naše vreme, kada usled nezadrživog procesa globalizacije državne gra-
nice postaju sve „mekše“ i sve manje sputavaju protok ljudi, robe, usluga, tehnologije i
kapitala, multinacionalne kompanije sve više utiču ne samo na politiku konkretnih država
(one u kojoj imaju sedišta ili onih u kojima iz nekog razloga imaju dovoljan uticaj) već i na
međunarodne odnose u regionalnim, pa i svetskim okvirima. Uostalom, uz države i određene
međunarodne organizacije, multinacionalne kompanije su najmoćniji subjekti savremeni-
nih međunarodnih ekonomskih odnosa.⁶ To se onda, sasvim razumljivo, reflektuje i na
njihov opšti položaj u međunarodnoj zajednici, pa i na to kako je taj položaj regulisan
međunarodnim pravom. Premda nemaju sve multinacionalne kompanije isti status, očito
je da one najveće i najjače među njima imaju makar neke obrise međunarodnopravnog
subjektiviteta.

ELEMENTI MEĐUNARODNOPRAVNOG SUBJEKTIVITETA MULTINACIONALNIH KOMPANIJA

Da bi se uopšte moglo govoriti o nekom obliku bilo čijeg međunarodnopravnog su-
bjektiviteta, mora se utvrditi da su položaj i aktivnosti tog subjekta regulisani međunarod-
nim pravom, da on sam uživa određena međunarodnim pravom utvrđena prava i obaveze,
pri čemu nije samo korisnik priznatih prava i povlastica, već je makar u određenoj meri
aktivni učesnik u međunarodnim odnosima i procesima. To važi za sve subjekte, pa i za
multinacionalne kompanije.⁷

S tim u vezi, može se primetiti da pozitivno međunarodno pravo sve više i sve potpu-
nije uređuje položaj multinacionalnih kompanija u nekim oblastima društvenih odnosa;
da su te kompanije nosioci određenih međunarodnim pravom utvrđenih prava i obaveza;
da najvažnije multinacionalne kompanije u nekim slučajevima na izvestan način utiču na

⁵ Tako su npr. razne korporacije uticale na mnoge pregovore koji su u vezi sa zaštitom životne
sredine preduzeti pod okriljem UN, uključujući Montrealski protokol o zaštiti ozonskog omotača
(1987), Konvenciju o biološkoj raznovrsnosti (1992), Protokol iz Kjota uz Okvirnu konvenciju
UN o klimatskim promenama (1997) i dr.

⁶ Razume se, i pojedine međunarodne organizacije su i te kako moćni faktori međunarodnih eko-
nomskih odnosa. Ipak, mada u pravnom smislu predstavljaju posebne ličnosti, različite od država
članica, činjenica je da u suštinskom pogledu one nisu autonomne kao što to na prvi pogled
izgleda, pošto njihova uloga odnosno angažovanje zavise od volje država članica. Ovim se ni
na koji način ne dovodi u pitanje međunarodnopravni subjektivitet međunarodnih organizacija,
već se samo nastoji da ukaže da one ne vode nekakvu zaista samostalnu međunarodnu politiku,
nezavisnu od država koje su ih osnovale i koje su predstavljene u njihovim organima.

⁷ Više: Krivokapić B., *op. cit.*, 223-227.

nastanak novih normi međunarodnog prava; da multinacionalne kompanije sve više sarađuju sa međunarodnim organizacijama; itd. Posebno treba primetiti da nije u pitanju neki pojedinačni, izolovani element, već se ovi momenti prepliću i dopunjuju.

1. Međunarodnopravna uređenost položaja multinacionalnih kompanija. - Iako su, po logici stvari, pitanja koja se tiču osnivanja i poslovanja multinacionalnih kompanija regulisana prvenstveno unutrašnjim propisima odnosnih država (države u kojoj je sedište kompanije, a zatim i onih zemalja u kojima ona ima filijale ili je aktivna na drugi način) pravni položaj ovih subjekata je makar delom uređen i normama međunarodnog prava.⁸

Razume se, pošto se kao i sva druga preduzeća, multinacionalne kompanije osnivaju i registruju u državama, a ne kod međunarodnih organa i tela, u tom delu je uloga unutrašnjeg prava i dalje nezamenjiva. Kao suverena jedinka teritorijalna država određuje uslove pod kojima kompanija može da se osnuje i posluje, mehanizme kontrole zakonitosti njenog rada, dažbine koje je dužna plaća i tome slično. Pa ipak, može se zapaziti da čak i tu međunarodno pravo postepeno neposredno ili posredno preuzima na sebe regulisanje određenih problema. To se ostvaruje kao posledica tzv. unifikacije pojedinih oblasti nacionalnih zakonodavstava država.

Sa druge strane, važna pitanja koja se tiču multinacionalnih kompanija mogu i u pravom smislu reći tj. neposredno biti regulisana međunarodnim pravom. Primer koji se sam nudi je ono što se odvija u okviru nadnacionalne međunarodne organizacije kakva je Evropska unija, gde su mnogi odnosi uređeni tzv. komunitarnim pravom, koje, istina, ima svoje osobenosti ali je, bar za sada, pre deo međunarodnog, nego unutrašnjeg prava.

Čak i nezavisno od toga, sve je veći krug pitanja koja se tiču multinacionalnih (transnacionalnih) kompanija, a naposredno su regulisana međunarodnim pravom, pre svega međunarodnim sporazumima. To naročito važi za probleme koji proističu iz raznih vidova odnosa između ovih kompanija i država odnosno međunarodnih organizacija.

Ova problematika, podrazumevajući i konkretna prava i obaveze multinacionalnih preduzeća, uređena je nekim važnim međunarodnim ugovorima, uključujući one kojima je kodifikovana određena oblast međunarodnog prava. Primer je Deo XI Konvencije UN o pravu mora (1982) koji se tiče Međunarodne zone i sa njom povezanih odnosa. Na međunarodne korporacije se, makar delom, odnose i norme niza drugih međunarodnih sporazuma, kao npr. onih ugovora koji se bave borbom protiv korupcije, poštovanjem osnovnih

⁸ Uostalom, pošto ova preduzeća posluju u više država, širom sveta, njihov pravni položaj ne može biti do kraja uređen samo normama unutrašnjeg prava nijedne države. Ovo, pored ostalog, zbog toga što je u pitanju velika strukturalna mreža u procesu donošenja odluka i njihovoj realizaciji, koju sačinjavaju sedišta ovih korporacija, njihove filijale i ogranci i preduzeća koja su tesno povezana sa njima, kao i zbog velike fleksibilnosti kada je reč o promeni (preseljenju) sedišta, centara proizvodnje i kapitala. Malanczuk P., „Multinational Enterprises and Treaty-Making – A Contribution to the Discussion of Non-State Actors and the „Subjects“ of International Law, in: Gowlland-Debbas Vera (ed.): *Multilateral Treaty Making: The Current Status of Challenges to and Reforms Needed in the International Legislative Process*, Springer Science 2000, 50.

ljudskih prava i sloboda, zaštitom životne sredine, sprečavanjem i kažnjavanjem međunarodnih krivičnih dela i slično.

Međunarodne korporacije su na razne načine deo regulative i prakse UN i drugih najvažnijih međunarodnih organizacija i tela.⁹

2. Međunarodnopravna prava. – Savremeno međunarodno pravo i praksa jasno ukazuju da multinacionalne kompanije uživaju određena međunarodnim pravom priznata i regulisana prava. Ova prava definisana su uglavnom međunarodnim sporazumima, ali i drugim izvorima međunarodnog prava, uključujući međunarodnopravne običaje.

Tu svakako spadaju pravo na opstanak (u skladu sa normama međunarodnog i unutrašnjeg prava) kao i niz konkretnih prava od kojih će ovde biti ukazano na samo neka.

1. Pravo na zaključenje međunarodnih sporazuma. – U naše vreme realnost zahteva da najvažnije multinacionalne kompanije makar u nekim oblastima učestvuju u pripremi i zaključenju međunarodnih sporazuma, uključujući one koji imaju više ili manje izražen javnopravni karakter. Stvar je u tome da multinacionalne kompanije neretko imaju ne samo više raspoloživih finansijskih sredstava od država, već su daleko ispred njih u pogledu naučnih otkrića, tehnologije i slično. U tom smislu dovoljno je primetiti da ugovori između kompanija i država spadaju u izvore međunarodnog vazduhoplovnog prava, da su na razne načine multinacionalne kompanije uključene u formulisanje i usvajanje višestranih, pa i univerzalnih međunarodnih ugovora iz oblasti telekomunikacija, zaštite životne sredine, osvajanja i eksploatacije kosmosa itd.

S tim u vezi, s pravom se primećuje, da ako se očekuje da određeni međunarodni ugovor neposredno vezuje i transnacionalne kompanije, red je da one budu uključene u proces njegovog zaključenja.¹⁰ Tome bi se moglo dodati da prosta logika kazuje da ako ne bi bile uključene u nastanak odnosnih međunarodnih sporazuma, multinacionalne korporacije bi, vrlo verovatno, kršile njihova rešenja, često puta nekažnjeno,¹¹ ili bi jednostavno

⁹ Više: Horn N., „International Rules for Multinational Enterprises: the ICC, OESC, and ILO Initiatives“, *The American University Law Review* vol. 30, 1981, 823-940; Weilert K., „Taming the Untamable? Transnational Corporations in United Nations Law and Practice“, *Max Plank Yearbook of United Nations Law* 14/2010, 445-506.

¹⁰ De Jonge A., *Transnational Corporations and International Law*, Edward Elgar Publ. Ltd. 2011, 194.

¹¹ Treba podsetiti da to što je zaključen neki višestrani, pa i univerzalni međunarodni sporazum, još ne znači i da on vezuje sve države. Multinacionalne (transnacionalne) kompanije imaju mnogo načina da privole vladu zemlje u kojoj im je sedište odnosno vladu druge zemlje, da ne ratifikuje odnosni ugovor i tada on nije obavezujući za tu državu, što znači i da njegova rešenja makar u toj državi ne važe za odnosne transnacionalne kompanije. Kada su u pitanju kompanije, sa sedištem u najvećim i najrazvijenijim zemljama, šteta je u takvom slučaju ogromna, jer šta vredi što su neki ugovor, npr. u vezi sa očuvanjem i zaštitom životne sredine, prihvatile skoro sve države sveta, ako to nisu učinile one koje su (čiji su privredni subjekti) najveći zagađivači. Primer je Protokol iz Kjota (1997) uz Okvirnu konvenciju o klimatskim promenama (1992) kojim su se države članice obavezale da će smanjiti ispuštanje štetnih gasova u atmosferu. Mada na dan 21.1.2017. ima čak 192 članice (191 državu i EU) Protokol nisu ratifikovale SAD - jedan od najvećih svetskih zagađivača, koji sam emituje oko 20% gasova koji izazivaju klimatske

preselile svoj kapital u druge, isplativije oblasti, one u kojima se takođe stiče veliki profit, ali bez nekih međunarodnim pravom utvrđenih stega.

Uostalom, i kada transnacionalne korporacije sa državama sklapaju dvostrane sporazume, oni, zavisno od predmeta regulisanja, mogu biti u najmanju ruku na granici između privatnog i javnog prava – npr. određeni ugovori o direktnim investicijama, o kupovini oružja i vojne tehnike, o korišćenju usluga privatnih vojnih kompanija i slično.

2. *Pravo učešća na međunarodnim konferencijama.* – Višestrani međunarodni sporazumi se pripremaju i zaključuju na međunarodnim konferencijama. U tom smislu, ako već mogu biti uključene u taj proces, logično je i da transnacionalne kompanije imaju pravo učešća na određenim međunarodnim skupovima. Reč je o rešenju koje diktira praksa. U nekim oblastima najveće multinacionalne kompanije imaju daleko veća sredstva i tehnološka znanja, bolje kadrove i kapacitete, iskustvo itd. od ogromne većine država. Stoga su države prosto primorane da sa njima razgovaraju i pregovaraju, nastojeći da se iznađe najpovoljnije rešenje koje će svima biti u interesu. Gledano iz drugog ugla, mnogo je bolje da uticaj transnacionalnih kompanija na zaključenje odnosnih ugovora (koji je u nekim materijama prosto neminovao, svejedno da li preko vlada pojedinih država ili na druge načine) bude transparentan i podložan pregovorima.

3. *Pravo na zaštitu investicija.* – Jedno od najvažnijih međunarodno priznatih prava multinacionalnih kompanija je pravo na zaštitu investicija. Sama priroda ovih preduzeća je takva da ona ulažu značajna sredstva i to ne samo u državi u kojoj su osnovana i gde im je glavno sedište, već širom sveta. Kada te investicije ne bi bilo pravno zaštićene, kompanije ne bi ulagale odnosna sredstva, što ne bi bilo u interesu međunarodne trgovine, a svakako bi škodilo i pojedinačnim interesima samih država koje, kako praksa svedoči, na razne načine nastoje da privuku strane investitore. Stoga se pravo na zaštitu investicija pojavljuje ne samo kao jedno od osnovnih prava multinacionalnih kompanija, već i kao pretpostavka za ulaganja tih preduzeća u inostranstvu, a u neku ruku i kao preduslov za samo postojanje tih kompanija (kao transnacionalnih). Ovo pravo je priznato i zaštićeno ne samo unutrašnjim propisima konkretne zemlje, već i međunarodnim pravom, i to kako višestranim i dvostranim međunarodnim sporazumima, tako u izvesnom smislu i običajnim međunarodnim pravom. Ovim aktima se investicije transnacionalnih kompanija štite od takvih zahvata država kao što su konfiskacija, eksproprijacija, nacionalizacija i slično.¹²

4. *Zaštita osnovnih ljudskih prava i sloboda.* – Mada to na prvi pogled mora da začudi, u literaturi se ukazuje da su neka od najvažnijih prava transnacionalnih kompanija zaštićena normama međunarodnog prava ljudskih prava.

Ono što je još važnije, i praksa pokazuje da se određena rešenja najvažnijih relevantnih međunarodnih ugovora iz ove materije, u prvom redu Evropske konvencije o ljudskim

promene. *Kyoto Protocol to the United Nations Framework Convention on Climate Change*, Status, United Nations Treaty Collection, Status as at 06-10-2010. https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XXVII-7-a&chapter=27&clang=_en.

¹² Više: Wouters J., Chané A.L., "Multinational Corporations in International Law", Working Paper No. 129. – December 2013, 7-9, http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2371216.

pravima (1950) odnose i na preduzeća, pa tako i multinacionalne kompanije. U tom pogledu od posebnog interesa su: pravo na pravično suđenje (čl. 6. Konvencije), pravo na poštovanje privatnosti (čl. 8. Konvencije), sloboda izražavanja (čl. 10. Konvencije);¹³ zabrana diskriminacije (čl. 14. Konvencije i Protokol 12 iz 2000), pravo na pojedinačne predstavke Evropskom sudu za ljudska prava zbog kršenja Konvencije (čl. 34. Konvencije); pravo na pravično zadovoljenje (čl. 41. Konvencije), pravo na zaštitu imovine (čl. 1. Protokola 1 iz 1952) itd. Ne samo da ova prava i slobode načelno mogu biti od interesa za multinacionalne kompanije, već su se one u praksi uspešno pozivale na njih odnosno tražile i dobijale njihovu zaštitu od Evropskog suda za ljudska prava.¹⁴ Dakle, ona su pred tim međunarodnim sudom priznata i zaštićena.

Istine radi, ovde se mora primetiti da je po mnogo čemu takav pristup nelogičan, a dobrim delom i nerealan.¹⁵ Ljudska prava i slobode su zajamčeni ljudima – pojedincima i grupama, a neka među njima i čovečanstvu kao jedinstvenom titularu (tzv. prava treće generacije).¹⁶ Ona, strogo uzev, ne pripadaju pravnim licima, među njima i transnacionalnim kompanijama. Ovo zato što to nisu prosti zbirovi pojedinaca (fizičkih lica) koji su njihovi vlasnici ili u njima rade, već su posebni subjekti prava, sa odvojenom pravnom ličnošću.

Sa druge strane, nema sumnje da zaštita od diskriminacije, sloboda izražavanja, zaštita imovine i mnoga srodna prava moraju biti priznati i transnacionalnim kompanijama. Ta prava su po prirodi stvari nerazdvojiva od pravnog subjektiviteta. Uostalom, prosta logika kazuje da bi bez toga odnosni subjekti (pravna lica, među njima i kompanije) bili u veoma nepovoljnom položaju, a u nekim slučajevima ne samo da bi njihovo funkcionisanje bilo otežano, već bi i sâmo njihovo postojanje (osnivanje) bilo besmisleno. Dovoljno je primetiti da, ako im ne bi bila priznata zaštita imovine (posebno od takvih zahvata država kao što su konfiskacija, nacionalizacija i slično) multinacionalne kompanije ne bi ulagale svoja sredstva, što bi strahovito unazadilo međunarodnu trgovinu, a bilo bi i protiv neposrednih interesa samih odnosnih zemalja, koje se trude da privuku strane investitore. Stoga je ovo pravo priznato i zaštićeno unutrašnjim propisima savremenih država, ali i međunarodnim pravom, i to kako višestranim i dvostranim međunarodnim sporazumima, tako u izvesnom smislu i običajnim međunarodnim pravom.

Pošto njihovi titulari nisu ljudi (fizička lica i grupe) prava o kojima je ovde reč nisu, strogo uzev, ljudska prava, već su prava transnacionalnih kompanija kao posebne vrste

¹³ Ova sloboda je posebno važna za kompanije iz oblasti informisanja, mas-medija, izdavaštva i šoubiznisa.

¹⁴ Više: Wouters J., Chané A.L., *op. cit.*, 5-7; Emberland M., "The Corporate Veil in the Case Law of the European Court of Human Rights", *Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht* vol. 63, 2003, 945-959; Tishler S.C.C.: „A New Approach to Shareholder Standing Before the European Court of Human Rights“, *Duke Journal of Comparative & International Law* vol. 25, 2014, 259-287.

¹⁵ Uz to, na teorijskom i praktičnom planu, on bi pre ili kasnije doveo do zamagljivanja koncepta ljudskih prava kakav danas postoji i razvija se, jer bi se izgubila razlika između ljudskih prava (kao posebne, po mnogo čemu specifične kategorije) i prava drugih subjekata.

¹⁶ Paunović M., Krivokapić B., Krstić I., *Međunarodna ljudska prava*, Beograd 2016, 26-27.

pravnih lica. Iz tih razloga bi, kada je reč o opštem pristupu, njihovo jamčenje i zaštita trebalo da budu uređeni drugim, posebnim normama međunarodnog prava, onima kojima bi na sveobuhvatan način bio regulisan međunarodnopravni položaj (prava, obaveze i odgovornost) ovih subjekata. Uostalom, inicijative i naponi u tom pravcu već postoje.

Prema izloženom: 1) određena međunarodnopravna prava multinacionalnih kompanija nesumnjivo postoje; 2) ona su u nekim slučajevima više ili manje precizno zajamčena međunarodnim pravom, ali nisu kodifikovana; 3) takvu kodifikaciju potrebno je usvojiti što pre i to na univerzalnom planu; 4) krug precizno utvrđenih međunarodnih prava ovih subjekata morao bi obuhvatiti i procesna prava tj. pravo na obraćanje međunarodnim sudovima (ali ne i sudovima za ljudska prava).¹⁷

To su sve posebna, složena pitanja, koja tek treba da budu rešena. Na ovom mestu dovoljno je to da se konstatuje da transnacionalne kompanije nesumnjivo imaju određena međunarodnim pravom priznata prava, te da taj deo njihovog međunarodnopravnog subjektiviteta nije sporan.

3. Međunarodnopravne obaveze. – U situaciji kada opšte međunarodno pravo nameće određene obaveze državama, logično je da takve obaveze moraju da važe i za druge subjekte, posebno one čija ekonomska i druga snaga prevazilazi moć mnogih država. U protivnom, to bi značilo da države, kao suverene jedinice, stvaraju međunarodno pravo kojim ograničavaju sebe, ali ne i druge važne aktere na međunarodnoj sceni.

Ovo posebno važi za opšte (univerzalne) međunarodnopravne običaje koji su obavezni za sve.¹⁸ Ako države ne smeju da vrše, tolerišu ili propagiraju agresiju, genocid, ropstvo, rasnu diskriminaciju, aparthejd, diskriminaciju žena, moraju da obezbede poštovanje prava radnika itd., to utoliko pre mora da važi za transnacionalne kompanije i to na osnovu samog međunarodnog prava, nezavisno od toga da li ih na to obavezuje zakonodavstvo države na čijoj teritoriji posluju. Uostalom, u vreme pretvaranja sveta u „globalno selo“ primat međunarodnog prava, mada ne do kraja uvek obezbeđen u praksi, ne bi trebalo da je sporan.¹⁹

Izneta zapažanja posebno dobijaju na značaju u svetlu sve veću ekonomske, političke i druge moći multinacionalnih kompanija, njihove sve izraženije kontrole nad hranom, vodom, informacijama, energentima, sredstvima komunikacije, lekovima itd. A time neposredno ili posredno i nad svetskim mirom, glađu, bolestima, svetskom privredom i uopšte nad sudbinom najvećeg dela čovečanstva.²⁰

¹⁷ Naprotiv, logično je i potrebno da se predvidi pravo nezadovoljnih strana (u prvom redu njihovih zaposlenih, ali ne samo njih) da tuže multinacionalne kompanije kod nadležnih međunarodnih sudova za ljudska prava.

¹⁸ Više: Krivokapić B., „Običajna pravna pravila u međunarodnom pravu“, *Megatrend revija – Megatrend Review* 3/2012, 35-81.

¹⁹ Više: Krivokapić B., „Odnos međunarodnog i unutrašnjeg prava“, *Strani pravni život* 2/2013, 59-103; Krivokapić B., „Primat međunarodnog prava“, *Strani pravni život* 3/2013, 45-62.

²⁰ Prema izveštaju Organizacije za ishranu i poljoprivredu (FAO) i Svetskog programa za hranu (WFP) iz 2014. u svetu je hronično gladno oko 805,3 mil. ljudi, što je 11,3% ili jedan od 9 sta-

U takvoj stvarnosti ograničenja i kontrola koje nameće unutrašnje pravo države u kojoj je sedište transnacionalne kompanije nisu dovoljni. I to ne samo zato što odnosna kompanija posluje i izvan granica države glavnog sedišta, u nizu država, pa i širom sveta. Suviše često se dešava da država na čijoj teritoriji operišu transnacionalne kompanije nije u stanju (zbog toga što je suviše slaba i zavisna od stranih investicija) ili nije voljna (zato što je na vlasti autoritativni ili/i korumpirani režim) da efikasno kontroliše operacije transnacionalnih organizacija, posebno u vezi sa poštovanjem ljudskih prava, zaštitom prirode, trgovinom oružjem itd. Praksa pokazuje da iz raznih razloga (npr. iznudica, ucena, korupcija političara) takva država može da pristane na pružanje transnacionalnim korporacijama posebnih uslova, na njihovo izuzeće od lokalnih zakona ili jurisdikcije i slično.

Sa druge strane, ako pravila opšteg međunarodnog prava važe za države, međunarodne organizacije, pa čak i pojedince (npr. međunarodno krivično pravo) nema razloga da ne važe i za transnacionalne kompanije. I one su dužne da poštuju opšte međunarodnopravne norme, naročito u domenu ljudskih prava, humanitarnog prava i zaštite životne sredine, te da u slučaju njihovog kršenja treba da odgovaraju na nacionalnom (u odnosnim državama) ali, zavisno od slučaja, i međunarodnom planu.

Konkretno, činjenica je da multinacionalne kompanije zapošljavaju ogroman broj radnika iz raznih država (oko 75 miliona ljudi, a po nekima i više). Već to otvara problem poštovanja osnovnih ljudskih prava i sloboda tih lica i njihovih posebnih prava iz radnog odnosa, i to nezavisno od toga u kojoj državi žive. Ovo tim pre, što su kompanije, s jedne strane, u stalnom iskušenju da radi sticanja što većeg profita drastično krše prava radnika - koriste dečiji rad, ne obezbeđuju zdrave odn. bezbedne uslove rada, uskraćuju radnicima pravo na bolovanje i odmore, na sindikalno udruživanje itd.).

Isto tako, ne bi trebalo da bude spora oko toga da su i transnacionalne kompanije (a ne samo države) dužne da poštuju i neke norme međunarodnog prava iz domena zaštite životne sredine (o zabrani prekomernog zagađenja, postupanju sa otpadom i sl.); da ne smeju nikako, pa ni podstrekavanjem, korišćenjem plaćenika i slično vršiti agresiju, ratne zločine, zločine protiv čovečnosti i druga međunarodna krivična dela ili učestvovati u tome; itd.

Ova pitanja su već stigla na dnevni red.

Pored ostalog, u okviru UN je Potkomisija za zaštitu i unapređenje ljudskih prava usvojila Norme o odgovornosti transnacionalnih korporacija i drugih privrednih preduzeća u pogledu ljudskih prava (2003). Njima je precizirano da iako države imaju primarnu odgovornost da obezbeđuju, štite i unapređuju ljudska prava, transnacionalne korporacije i druga privredna preduzeća, njihovi rukovodioci i lica koja rade za njih takođe su dužni da poštuju opšteprihvaćene odgovornosti i norme sadržane u Univerzalnoj deklaraciji o ljudskim pravima, relevantnim ugovorima UN i drugim međunarodnim instrumentima. To podrazumeva obavezu obezbeđenja poštovanja ljudskih prava, njihovu zaštitu i promovi-

novnika planete. *The State of Food Insecurity in the World 2014*, FAO, IFAD and WFP, Rome 2014, 8, <http://www.fao.org/3/a-i4030e.pdf>.

sanje, a naročito obezbeđenje jednakosti mogućnosti i tretmana bez ikakve diskriminacije; poštovanje prava dece da budu zaštićena od ekonomske eksploatacije; obavezu obezbeđenja bezbednog i zdravog radnog okruženja; obavezu poštovanja prava na udruživanje; zabranu korišćenja prinudnog rada, zabranu učešća u ratnim zločinima, zločinima protiv čovečnosti, uzimanju talaca i drugim međunarodnim zločinima i zabranu izvlačenja koristi iz takvih zločina; zabranu nuđenja, davanja i primanja mita odnosno izvlačenja koristi iz toga; i dr.²¹ Nažalost, zbog opstrukcije od strane nekih razvijenih država ovaj dokument nije dobio očekivanu podršku u drugim telima UN.²²

U međuvremenu samo u okviru UN doneto je nekoliko dokumenata (razni okvirni i rukovodeći principi)²³ a staranje o ovim problemima povereno jednom broju novih specijalizovanih tela.

Tako je 2005. imenovan specijalni izvestilac za pitanje ljudskih prava i transnacionalne korporacije i druga privredna preduzeća, sa zadatkom da, pored ostalog, utvrdi i razjasni odgovornosti ovih korporacija i preduzeća u pogledu ljudskih prava.

Sa druge strane, Savet za ljudska prava je 2011. ustanovio Radnu grupu za pitanja ljudskih prava i transnacionalnih korporacija i drugih poslovnih preduzeća. Mandat ovog tela, sastavljenog od 5 nezavisnih eksperata bio je 3 godine, ali je 2014. produžen na neodređeno vreme. Zadatak Grupe je da: promoviše Rukovodeće principe o biznisu i ljudskim pravima; identifikuje, razmenjuje i promoviše dobru praksu i iskustva; posećuje države; daje preporuke na nacionalnom, regionalnom i univerzalnom nivou; saraduje sa drugim organima i telima UN iz domena ljudskih prava; podnosi godišnje izveštaje Savetu za ljudska prava i Generalnoj skupštini UN; itd.

Jedan od ciljeva svih uključenih organa i tela je da se pod okriljem UN pripremi obavezujući međunarodnopravni instrument (međunarodni sporazum) kojim će biti regulisana najvažnija pitanja iz ove materije.²⁴

²¹ Više: Wouters J, Chané A.L., *op. cit.* 9-19; Weissbrodt D., Kruger M., „Norms on the Responsibilities of Transnational Corporations and Other Business Enterprises with Regard to Human Rights“, *American Journal of International Law* 4/ 2003, 901-922; Ruggie J.G., „Business and Human Rights: the Evolving International Agenda“, *American Journal of International Law* 4/2007, 819-840; Durugbo E, „Corporate Accountability and Liability for International Human Rights Abuses: Recent Changes and Recurring Challenges“, *Northwestern Journal of International Human Rights* 2/2008, 222-261; Jerbi S., „Business and Human Rights at the UN: What Might Happen Next?“, *Human Rights Quarterly* 2/2009, 299-320; Kirshner J.A., „A Call for the EU to Assume Jurisdiction over Extraterritorial Corporate Human Rights Abuses“, *Northwestern Journal of International Human Rights* 1/2015, 1-26; Drouby S., „Transnational Corporations and International Human Rights Law“, *Notre Dame Journal of International and Comparative Law* 1/2016, 119-144.

²² Ponajviše zbog rešenja kojima su predviđeni periodični nadzor i verifikacija korporacija od strane UN i drugih međunarodnih i nacionalnih mehanizama.

²³ *Guiding Principles on Business and Human Rights*, United Nations Human Rights, United Nations 2011, http://www.ohchr.org/Documents/Publications/GuidingPrinciplesBusinessHR_EN.pdf.

²⁴ To je, uostalom, jedan od najvažnijih zadataka Radne grupe Saveta UN za ljudska prava, shodno odlukama Saveta iz 2014.

Prema izloženom, više nije sporno da postoje odgovarajuće obaveze i međunarodno-pravna odgovornost transnacionalnih korporacija u ovoj oblasti, već su samo nedovoljno definisani njihovi modaliteti - konkretna sadržina obaveza i načini za obezbeđenje efikasnog međunarodnog nadzora nad njihovim poštovanjem.²⁵

Istovremeno, od transnacionalnih korporacija se s pravom zahteva da poštuju i druge svoje međunarodnim pravom utvrđene obaveze. Pored ostalog, da obavljaju svoje aktivnosti ne samo u skladu sa nacionalnim propisima o zaštiti životne sredine država u kojima rade, već i u skladu sa najvažnijim normama međunarodnog prava u toj oblasti.²⁶

4. Međunarodna odgovornost. – U tesnoj vezi sa međunarodnopravnim obavezama je pitanje odgovornosti za kršenje tih obaveza odnosno međunarodnog prava.

Jasno je da neizvršavanje ili kršenje pravnih obaveza, pa tako i onih definisanih međunarodnim pravom, povlači pravnu odgovornost. To važi i za multinacionalne (transnacionalne) kompanije.

Pitanje odgovornosti tih kompanija može se, pre svega, postaviti u vezi sa nepoštovanjem odnosno kršenjem ljudskih prava i sloboda. Mada se po sebi razume da ovi subjekti mogu povrediti prava svojih radnika (na pravičnu naknadu za rad, na bezbedne i higijenske uslove rada, na odmor i slobodno vreme, na sindikalno udruživanje, itd.) oni na razne načine mogu kršiti i ljudska prava veoma širokog kruga lica, čak i kada se to ne vidi na prvi pogled. Pored ostalog, zloupotrebom mas-medija; diskriminatorskim postupanjem (npr. uskraćivanjem pristupa određenim mestima ili predmetima ili odbijanjem pružanja usluga nekim licima ili grupama); zagađivanjem vode, vazduha i uopšte upropašćavanjem prirode; protivpravnim vršenjem medicinskih eksperimenata i ispitivanja lekova; plasi-ranjem štetnih namirnica, lekova i drugih proizvoda; praćenjem telefonskih razgovora, elektronske pošte i drugih komunikacija; itd. mogu kršiti prava pojedinaca, grupa, pa i najširih slojeva društva na informisanje; na jednakost i nediskriminaciju; na zdravu životnu sredinu: na zdravu i prihvatljivu hranu; na privatnost i poštovanje prepiske; itd.²⁷

²⁵ Više: Weissbrodt D., Kruger M., *op. cit.*, 901-922; Ruggie John Gerard: *op. cit.*, 819-840; Ratner S.R., „Corporations and Human Rights: A Theory of Legal Responsibility“, *Yale Law Journal* 3/2001, 443-545; Stephens B., „The Amoral of Profit: Transnational Corporations and Human Rights“, *Berkeley Journal of International Law* 1/2002, 45-90; Lowe V., „Corporations as International Actors and International Law Makers“, *Italian Yearbook of International Law* Vol. XIV, 2004, 23-38; Jerbi S., „Business and Human Rights at the UN: What Might Happen Next?“, *Human Rights Quarterly* 2/2009, 299-320; Arnold D.G., „Transnational Corporations and the Duty to Respect Basic Human Rights“, *Business Ethics Quarterly* 3/2010, 371-399; Pariotti E., „Transnational corporations and human rights“, in: Cushman Th.(ed.): *Handbook of Human Rights*, Routledge 2012, 466-475.

²⁶ Više o međunarodnopravnim obavezama transnacionalnih kompanija: Vasquez C.W., „Direct vs. Indirect Obligations of Corporations Under International Law“, *Columbia Journal of Transnational Law* vol. 43, 2005, 927-959; Mongerland E., „Corporate civil liability for violations of international humanitarian law“, *International Review of the Red Cross* 863/2006, 665-691.

²⁷ Neke od poznatih primera velikih kriminalnih afera transnacionalnih korporacija vidi kod: Milošević M.M.: „Globalne dimenzije kriminaliteta korporacija i mogućnosti međunarodnog prava“, *Kultura polisa*, god. XII, posebno izdanje, 2015, 42-43.

Problem odgovornosti multinacionalnih kompanija i njihovih odgovornih lica i zaposlenih može se javiti i u vezi sa nekim drugim situacijama, kao npr. povodom izvršenja međunarodnih zločina. Primera radi, može se raditi ne samo o pukom kršenju prava radnika multinacionalnih kompanija (npr. njihovih prava iz radnih odnosa) već o takvim postupcima prema njima koji imaju obeležja međunarodnih krivičnih dela (npr. mučenje, rasna diskriminacija itd.).

Uostalom, multinacionalne kompanije i lica koja za njih rade mogu izvršiti i takva dela kao što su ratni zločini, zločini protiv čovečnosti, pa čak i genocid. Dovoljno je podsetiti da u naše vreme postoje brojne privatne vojne i bezbedosne kompanije²⁸ koje vladama ili nekom drugom ko je voljan da za to plati, nude obuku, naoružanje, obaveštajne usluge, obezbeđenje lica i objekata itd. sve do operativnog korišćenja sopstvenih oružanih snaga (paravojnih jedinica).²⁹ Ne samo da su načelno mogućí, već su u praksi već poznati teški zločini koje su izvršili pripadnici tih kompanija.³⁰ Gledano iz drugog ugla, ovde nije reč samo o tome da su odnosni postupci inkriminisani kao međunarodna krivična dela, već, u načelu, takvi slučajevi mogu završiti pred međunarodnim krivičnim sudovima.

Konačno, multinacionalne (transnacionalne) kompanije mogu biti međunarodno odgovorne i iz mnogih drugih razloga. Pored ostalog, zbog korupcije (podmićivanja), zbog kršenja propisa o zabrani snabdevanja određenih subjekata nekom robom (npr. kršenje sankcija UN koje se sastoje u zabrani prodaje oružja nekim subjektima, kršenje međunarodnih normi o zabrani prodaje određenih medicinskih i drugih preparata, šverc i nedozvoljeni promet opojnih droga i psihotropskih supstanci i slično), zbog teškog kršenja normi o zaštiti životne sredine, itd.

Činjenica da su multinacionalne kompanije u principu nosioci međunarodne odgovornosti zbog kršenja međunarodnog prava, ne znači, na žalost, i da se ta odgovornost uvek ostvaruje u praksi. Najveće kompanije su toliko moćne i uticajne da obično uspevaju da zataškaju sporne slučajeve ili na drugi način izbegnu odgovornost. Takođe, u pogledu onih situacija koje predstavljaju međunarodne zločine, za gonjenje i kažnjavanje još uvek su prvenstveno nadležne države, a one to obično iz raznih razloga nisu voljne ili nisu u

²⁸ Više: Singer P.W. "War, Profits, and the Vacuum of Law: Private Military Firms and International Law", *Columbia Journal of Transnational Law*, vol. 42, 2004, 521-549; Frye E.L., "Private Military Firms in the New World Order: How Redefining 'Mercenary' Can Tame the 'Dogs of War'", *Fordham Law Review*, 6/2005, 2607-2664; Gillard E.C., "Business goes to war: private military / security companies and international humanitarian law", *International Review of the Red Cross* 863/2006, 525-572; Ebrahim A., „Going to War With the Army You Can Afford: The United States, International Law, and the Private Military Industry“, *Boston University International Law Journal*, vol. 28, 2010, 181-218.

²⁹ Za pregled najpoznatijih privatnih vojnih kompanija vidi: "List of private military contractors", *Wikipedia*, http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_private_military_contractors.

³⁰ Poznat je masakr iračkih civila koji su izvršili američki čuvari, zaposleni kod privatne vojne kompanije Blekvoter. Oni su na gradskom trgu u Bagdadu 16.9.2007. ubili 17 i ranili oko 20 Iračana. Istraga američkog FBI je pokazala da je najmanje 14 lica ubijeno bez ikakvog razloga. „F.B.I. Says Guards Killed 14 Iraqis Without Cause, *The New York Times*, November 14 2007, http://www.nytimes.com/2007/11/14/world/middleeast/14blackwater.html?_r=0.

stanju da učine.³¹ Konačno, dok oštećena strana može pod određenim uslovima pokrenuti postupak protiv države pred nadležnim sudom za ljudska prava, za sada nema pravne mogućnosti za vođenje takvog postupka zbog kršenja ljudskih prava od strane multinacionanih kompanija. Sve su to ozbiljni problemi, koji zahtevaju brzo rešavanje, ali oni sami po sebi ne dovode u pitanje činjenicu da u pomenutim slučajevima i na multinacionalnim kompanijama leži međunarodna odgovornost.

5. Procesni subjektivitet. - U novije vreme multinacionalne kompanije dobile su i izvestan procesni subjektivitet kod određenih međunarodnih sudskih tela. Sporovi između njih i država ponekad se poveravaju raznim međunarodnim arbitražama, koje postupaju na osnovu međunarodnog prava.

Uostalom, ove kompanije mogu se javiti kao parnične strane i pred Stalnim arbitražnim sudom koji je donedavno bio otvoren samo za države,³² kao i pred Međunarodnim sudom za pravo mora.³³ Takođe, već je pominjano da su se u nekim slučajevima multinacionalne kompanije pojavljivale kao strane u postupku pred Evropskim sudom za ljudska prava.

Dakle, iako se još ne može bezrezervno tvrditi da, opšte uzev, multinacionalne kompanije imaju procesni subjektivitet pred međunarodnim sudovima, takvih primera ima i oni nisu izolovani.

6. Odnos (partnerstvo) sa međunarodnim organizacijama. - Nezavisno od napred iznetog, činjenica je da su transnacionalne korporacije već dugo vremena prisutne na mnogim međunarodnim konferencijama, da na razne načine učestvuju u radu pojedinih međunarodnih organizacija – dajući donacije i finansijsku i sličnu pomoć, izrađujući ekspertize, učestvujući u izradi određenih dokumenata itd.

Stoga nije čudno što se u naše vreme u dokumentima UN (npr. odgovarajućim izveštajima Generalnog sekretara) i drugih međunarodnih organizacija govori o *partnerstvu* ili drugim oblicima *saradnje* sa transnacionalnim kompanijama odn. *privatnim sektorom*. Ova saradnja poprima sve raznovrsnije oblike.

7. Doprinos razvoju međunarodnog prava. - Ne samo da međunarodno pravo uvažava njihovo postojanje, već i same multinacionalne kompanije makar jednim delom

³¹ Nadležnost stalnog Međunarodnog krivičnog suda i *ad hoc* međunarodnih krivičnih sudova je na mnogo načina (stvarno, personalno, teritorijalno, vremenski) ograničena, a čak i u onim slučajevima u kojima postoji, praksa pokazuje da ti sudovi nisu uvek smogli snagu da pokrenu postupke protiv visokih funkcionera velikih sila i drugih moćnika.

³² Više, uključujući i opciona arbitražna pravila i pregled slučajeva, na sajtu Suda: *Permanent Court of Arbitration*, <https://pca-cpa.org/en/services/arbitration-services/pca-arbitration-rules-2012/>.

³³ Ako se radi o predmetu koji je izričito predviđen u delu XI Konvencije UN o pravu mora (1982) koji se odnosi na Međunarodnu zonu ili ako je nadležnost Suda predviđena nekim ugovorom i prihvaćena od svih strana u sporu. Ovo rešenje predviđeno je čl. 291/2 Konvencije i čl. 20/2 Statuta Suda. Više o svemu na sajtu Suda: *International Tribunal for the Law of the Sea*, <https://www.itlos.org/basic-texts-and-other-documents/>.

utiču na dalji razvoj tog prava. U tom smislu dovoljno je podsetiti da u nekim oblastima međunarodne saradnje, kao npr. u domenu vazdušnog saobraćaja, ugovori država sa korporacijama (u ovom slučaju: vazduhoplovnim kompanijama) ulaze u red važnih pravnih izvora.³⁴

Mnogo toga navodi na zaključak da će se najveće multinacionalne kompanije koje se pretvaraju u prava nadnacionalna carstva (sa ogromnim kapitalom, ograncima u velikom broju država, velikim brojem zaposlenih sa različitim državljanstvom itd.) uskoro pojaviti i kao neposredni učesnici u pregovorima o kreiranju odgovarajućih međunarodnih ugovora iz materije zaštite životne sredine, telekomunikacija, naučnog istraživanja i osvajanja kosmosa, ljudskih prava i sloboda itd., odnosno kao ugovorne strane, na ravnopravnoj osnovi sa državama i međunarodnim organizacijama.

ZAKLJUČAK

Multinacionalne kompanije nemaju sve elemente punog međunarodnog pravnog subjektiviteta, onog koji je svojstven državama.³⁵

Pored ostalog, pošto nisu suverene jedinice niti teritorijalne tvorevine, one nemaju sposobnost da poseduju razne vidove međunarodnopravne nadležnosti (teritorijalna, personalna i u interesu međunarodne zajednice); nemaju sposobnost vođenja odbrambenog rata; nemaju sposobnost mirnog rešavanja međunarodnih sporova u užem smislu odnosno učešća u tim procesima; nemaju aktivno i pasivno pravo poslanstva (sposobnost da se šalju i primaju diplomatski predstavnici); ne uživaju imunitet od strane jurisdikcije (kao što je to slučaj sa državama); nemaju sposobnost da kažnjavaju druge subjekte međunarodnog prava tj. da vrše kaznenu funkciju (*jus punendi*), u principu ne mogu biti članice međunarodnih (vladinih) organizacija; itd.

Ipak, njihov subjektivitet čak i ako nije potpun je nesumnjiv.³⁶ Mada među njima, zavisno od slučaja, postoje velike razlike, nema spora da, iz ugla međunarodnog prava, makar neke multinacionalne kompanije imaju pravnu sposobnost (sposobnost da budu nosilac većeg ili manjeg kruga međunarodnim pravom utvrđenih prava i obaveza), poslovnu sposobnost (sposobnost zaključenja međunarodnih ugovora, stvaranja međunarodnopravnih običaja itd.), deliktну sposobnost (sposobnost da se snosi predviđena pravna odgovornost zbog kršenja normi međunarodnog prava), procesnu sposobnost (aktivnu i pasivnu legitimaciju kod nekih međunarodnih sudova) itd.

³⁴ Više: Wouters J., Chané A.L., *op. cit.* 9-19; Charney J.I., „Transnational Corporations and Developing Public International Law“, *Duke Law Journal*, 4/1983, 748-788, Muchlinski P., „Multinational Enterprises as Actors in International Law: Creating ‘Soft Law’ and ‘Hard Law’ Rights“, in: Noortmann M., Ryngaert C. (eds.): *Non-State Actor Dynamics in International Law: From Law – Takers to Law-Makers*, Routledge 2016, 9-40.

³⁵ Više: Krivokapić B., *Međunarodno javno pravo, op. cit.*, 224-225.

³⁶ Istine radi, mada su takva gledišta karakteristična za prošlost, i u naše vreme ima i onih koji, sa osloncem na sopstvene argumente, osporavaju međunarodnopravni subjektivitet privrednih preduzeća. U tom smislu ponekad se ističe da se tu pre može govoriti o “učesnicima” nego o “subjektima”. Vidi npr. Alvarez J.E., “Are Corporations ‘Subjects’ of International Law?” *Santa Clara Journal of International Law* 1/2011, 1-36.

Sva je prilika da će se međunarodnopravni subjektivitet multinacionalnih kompanija tokom vremena sve više razvijati, uporedo sa očekivanim daljim jačanjem ekonomske, ali i političke i svake druge moći i uloge samih kompanija. To će zahtevati da on u jednom trenutku bude uređen globalnim (univerzalnim) ugovorom kojim bi što preciznije bili definisani prava, ali, posebno, i obaveze i odgovornost ovih subjekata.³⁷

LITERATURA

Svi radovi sa Interneta poslednji put su konsultovani 21.1.2017.

- Alvarez José E.: "Are Corporations 'Subjects' of International Law?" *Santa Clara Journal of International Law* 1/2011, 1-36
- Annex table 24: *The World's top 100 non-financial MNEs, ranked by foreign assets, 2015*, UNCTAD, <http://unctad.org/en/pages/DIAE/World%20Investment%20Report/Annex-Tables.aspx>
- Arnold Denis G.: „Transnational Corporations and the Duty to Respect Basic Human Rights“, *Business Ethics Quarterly* 3/2010, 371-399
- Charney Jonathan I.: „Transnational Corporations and Developing Public International Law“, *Duke Law Journal*, 4/1983, 748-788
- De Jonge Alice: *Transnational Corporations and International Law*, Edward Elgar Publ. Ltd. 2011
- Drouby Sufyan: „Transnational Corporations and International Human Rights Law“, *Notre Dame Journal of International and Comparative Law* 1/2016, 119-144
- Durugbo Emeka: „Corporate Accountability and Liability for International Human Rights Abuses: Recent Changes and Recurring Challenges“, *Northwestern Journal of International Human Rights* 2/2008, 222-261
- Ebrahim Adam: „Going to War With the Army You Can Afford: The United States, International Law, and the Private Military Industry“, *Boston University International Law Journal*, vol. 28, 2010, 181-218
- Emberland Marius: "The Corporate Veil in the Case Law of the European Court of Human Rights", *Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht* vol. 63, 2003, 945-959
- „F.B.I. Says Guards Killed 14 Iraqis Without Cause, *The New York Times*, November 14 2007, http://www.nytimes.com/2007/11/14/world/middleeast/14blackwater.html?_r=0
- Frye Ellen L.: "Private Military Firms in the New World Order: How Redefining 'Mercenary' Can Tame the 'Dogs of War'", *Fordham Law Review*, 6/2005, 2607-2664
- Gillard Emanuela-Chiara: "Business goes to war: private military / security companies and international humanitarian law", *International Review of the Red Cross* 863/2006, 525-572
- Global 500*, Fortune, <http://beta.fortune.com/global500>
- Guiding Principles on Business and Human Rights*, United Nation Human Rights, United Nations 2011, http://www.ohchr.org/Documents/Publications/GuidingPrinciplesBusinessHR_EN.pdf
- Horn Norbert: „International Rules for Multinational Enterprises: the ICC, OES, and ILO Initiatives“, *The American University Law Review* vol. 30, 1981, 823-940
- Jaworek Malgorzata, Kuzel Marcin: „Transnational Corporations in the World Economy: Formation, Development and Present Position“, *Copernican Journal of Finance & Accounting* 1/2015, 58
- Jerbi Scott: „Business and Human Rights at the UN: What Might Happen Next?“, *Human Rights*

³⁷ Život nosi mnoga iznenađenja i ne može se unapred znati šta nas čeka. Ipak, kada je reč o obavezama multinacionalnih kompanija ovde se ne misli samo na obaveze i odgovornosti o kojima je veći bilo reći u ovom radu, već i na neke nove momente. Jedan od njih bi npr. moglo biti rešenje prema kojem su globalne kompanije dužne da plaćaju jednu vrstu poreza u korist UN ili druge odgovarajuće svetske organizacije.

Quarterly 2/2009, 299-320

- Kirshner Jodie A.: „A Call for the EU to Assume Jurisdiction over Extraterritorial Corporate Human Rights Abuses“, *Northwestern Journal of International Human Rights* 1/2015, 1-26
- Kegli Čarls V. Jr., Vitkof Judžin R.: *Svetskapolitika – trend itransformacija*, Beograd 2004
- Krivokapić Boris: „Običajna pravna pravila u međunarodnom pravu“, *Megatrend revija – Megatrend Review* 3/2012, 35-81
- Krivokapić Boris: „Odnos međunarodnog i unutrašnjeg prava“, *Strani pravni život* 2/2013, 59-103
- Krivokapić Boris: „Primat međunarodnog prava“, *Strani pravni život* 3/2013, 45-62
- Krivokapić Boris: *Međunarodno javno pravo*, Beograd 2014
- “List of private military contractors”, *Wikipedia*, http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_private_military_contractors
- Lowe Vaughan: „Corporations as International Actors and International Law Makers“, *Italian Yearbook of International Law* Vol. XIV, 2004, 23-38
- Malanczuk Peter: „Multinational Enterprises and Treaty-Making – A Contribution to the Discussion of Non-State Actors and the „Subjects“ of International Law, in: Gowlland-Debbas Vera (ed.): *Multilateral Treaty Making: The Current Status of Challenges to and Reforms Needed in the International Legislative Process*, Springer Science 2000, 45-73
- Milošević Mladen M.: „Globalne dimenzije kriminaliteta korporacija i mogućnosti međunarodnog prava“, *Kultura polisa*, god. XII, posebno izdanje, 2015, 39-51
- Mongerland Eric: „Corporate civil liability for violations of international humanitarian law“, *International Review of the Red Cross* 863/2006, 665-691
- Muchlinski Peter: „Multinational Enterprises as Actors in International Law: Creating ‘Soft Law’ and ‘Hard Law’ Rights“, in: Noortmann Math, Ryngaert Cedric (eds.): *Non-State Actor Dynamics in International Law: From Law – Takers to Law-Makers*, Routledge 2016, 9-40
- Pariotti Elena: „Transnational corporations and human rights“, in: Cushman Thomas (ed.): *Handbook of Human Rights*, Routledge 2012, 466-475
- Paunović Milan, Krivokapić Boris, Krstić Ivana: *Međunarodna ljudska prava*, Beograd 2016
- Ratner Steven R.: „Corporations and Human Rights: A Theory of Legal Responsibility“, *Yale Law Journal* 3/2001, 443-545
- Ruggie John Gerard: „Business and Human Rights: the Evolving International Agenda“, *American Journal of International Law* 4/2007, 819-840
- Singer P.W. “War, Profits, and the Vacuum of Law: Private Military Firms and International Law”, *Columbia Journal of Transnational Law*, vol. 42, 2004, 521-549
- Stephens Beth: „The Amoralism of Profit: Transnational Corporations and Human Rights“, *Berkeley Journal of International Law* 1/2002, 45-90
- The State of Food Insecurity in the World 2014*, FAO, IFAD and WFP, Rome 2014, 8, <http://www.fao.org/3/a-i4030e.pdf>
- Tishler Sarah C. C.: „A New Approach to Shareholder Standing Before the European Court of Human Rights“, *Duke Journal of Comparative & International Law* vol. 25, 2014, 259-287
- Vasquez Carlos W.: „Direct vs. Indirect Obligations of Corporations Under International Law“, *Columbia Journal of Transnational Law* vol. 43, 2005, 927-959
- Weilert Katarina: „Taming the Untamable? Transnational Corporations in United Nations Law and Practice“, *Max Planck Yearbook of United Nations Law* 14/2010, 445-506
- Weissbrodt David, Kruger Muria: „Norms on the Responsibilities of Transnational Corporations and Other Business Enterprises with Regard to Human Rights“, *American Journal of International Law* 4/ 2003, 901-922
- Wouters Jan, Chané Anna-Luise: “Multinational Corporations in International Law”, Working Paper No. 129. – December 2013, http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2371216

Prof. dr Boris Krivokapić

Academician of the Russian Academy of Natural Sciences (Moscow), Full Professor, Business and Law Faculty, University „Union – Nikola Tesla“ (Belgrade) and Law Faculty, Samara National Research University “S.P. Korolev” (Samara, Russia), krivokapicboris@yahoo.com

Multinational (Transnational) Companies as Subjects of Public International Law

Abstract: The paper deals with international legal status of multinational (transnational) companies. The first part gives an overview of this entities and the specifics of their role in the modern world.

In the second part, the author deals with the elements of international legal personality of multinational (transnational) companies. Such as international legal regulation of the position of these entities, their specific rights and obligations under international law, international responsibility, process subjectivity before certain international judicial bodies and the special relationship (partnership) with international organizations. It should be added that not only that international law acknowledges their existence, but also multinational companies themselves at least in part influence the development of that law.

In the concluding remarks the author notes that multinational (transnational) companies do not have all the elements of a full international personality, the one that is inherent to states. However, even if not complete their personality is beyond doubt. Although between them, depending on the case, there are major differences, there is no dispute that, from the perspective of international law, at least some multinational companies have the legal capacity (the ability to be the holder of a larger or smaller circle of rights and obligations established by international law), legal capacity (the ability to conclude international agreements, create international custom, etc.), tort capacity (the ability to provide for the legal bears responsibility for violating the norms of international law), process capability (active and passive legitimacy before some international courts), etc. In all likelihood, along with the expected further strengthening of the economic, but also political and every other power and role of the companies themselves, their international personality will also become more and more developed. At one point this will require global (universal) agreement which would precisely define rights, but, in particular, the duties and responsibilities of these entities.

Keywords: Multinational Companies, Transnational Corporations, International Law, Entities, Globalization